

П. П. Гай-Нижник

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК В СВІТЛІ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ ГЕТЬМАНАТУ 1918 р.

Земельне питання було одним з тих багатьох нагальних проблем, яку, як передбачалося багатьма, і в першу чергу самими селянами, мала розв'язати революція в Російській імперії. Політика Центральної Ради в аграрному питанні не призвела до його розв'язання. 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся з'їзд хліборобів України, який проголосив великого землевласника, генерала П. Скоропадського гетьманом всієї України. Павло Скоропадський у своїй "Грамоті до всього українського народу" одразу ж проголосив, що основою його господарської політики буде збереження і забезпечення права приватної власності як основи державного розвитку та цивілізації. В аграрній політиці гетьман та його уряд мали за мету створення великого шару середніх хліборобів-власників, які б отримали свою частку землі через парцеляцію і від розпродажу великих маєтків. У вихідні засади реформи П. Скоропадський ставилися такі принципи й аргументи: "Передача всієї землі, крім цукрових плантацій, лісів, землі, необхідної для кінських заводів та сім'яних господарств.

Передача за платню. Безкоштовна передача не має у даному випадкові ніяких серйозних підстав і просто у вищому ступені шкідлива.

Виплата селянських грошей за землю, що купується, наразті примусить їх пустити ці гроші у обіг, що значно облегчить уряд, даючи йому можливість значно скоротити друк нових знаків.

Передача землі не безземельним, а малоземельним селянам. В цьому відношенні потрібно мати на увазі мету – державу, а не жалюгідну сентиментальність" [1, 285]. Фінансову допомогу селянам та державі у втіленні в життя реформи мав провадити Державний Земельний банк.

До революції різноманітні операції пов'язані з землею, в Росії провадили Всеросійський Дворянський Земельний банк та Селянський Поземельний банк. Проте ще за часів УНР Малою Радою 9 грудня 1917 р. було схвалено законопроект, в якому, зокрема, зазначалося: Відділи "Государственного Дворянского Земельного Банка" та "Крестьянского Поземельного Банка" на території Української Народної Республіки скасувати, а служачих лишити за штатом у звичайному порядку. Ліквідацію зазначених Банків доручити Генеральному Секретарству Фінансів в порозумінні з Генеральним Секретарством Земельних Справ" [2]. 22 грудня 1917 р. цей закон ухвалила й Центральна Рада [3, 160].

Гетьманський уряд також взяв курс на ліквідацію цих банків, які за нових історичних умов вже стали своєрідним анахронізмом. Натомість, після серйозної підготовчої праці, було засновано новий фінансовий заклад – Державний Земельний банк. В серпні 1918 р. при Міністерстві фінансів відбулася нарада землевласників, яка обмірковувала його статут. У своїй резолюції її учасники заявили, що нарада "вважає при існуванні Державного Земельного Банку будь-яку примусову спродаж землі для утворення земельного фонду непотрібною", а також "запевняє, що

добровільний продаж землі вистарчатиме цілковито, щоб утворити фонд Банку для майбутньої парцеляції й розпродажу землі дрібним власникам" [4, 103].

23 серпня 1918 р. гетьман підписав Закон "Про затвердження Статуту Державного Земельного банку" [5]. Як і Держбанк, Державний Земельний банк було безпосередньо підпорядковано міністру фінансів. Мету діяльності Банку відобразив § 1 його статуту: "Державний Земельний Банк має завдання: а) утворювати тривалі дрібні господарства" [6, 275]. Для можливості виконання цього завдання Банкові було надано право переводити такі операції: видавання довгострокових позичок на купівлю землі, видавання позичок під заставу землі, купувати землі за рахунок Банку, парцелювати їх і продавати, видавати позички під заставу землі на корінну меліорацію [6, 275]. З приводу останнього пункту Д. Дорошенко зазначав, що "створення т. зв. меліоративного кредиту, було новиною в практиці державних банків на Україні" [6, 276]. Справа в тім, що колишні російські Державний Дворянський Земельний та Селянський Поземельний банки майже не мали досвіду таких позик. З резервного фонду новоствореного українського банку було виділено кошти для створення спеціального меліоративного фонду.

Крім того, як зазначалося в аналізовому документі про перші місяці діяльності уряду, Державний Земельний банк "видає позики під заставу землі для виробництва корінних меліорацій, пов'язаних із зміною природніх властивостей землі" [7, 27]. Позики ж від Банку під викуп землі у власність могли отримати: а) окремі особи, б) співвласники, в) сільські об'єднання, громади. Розмір позики не міг, однак, перевищувати 60% спеціальної оцінки землі. Не міг він перевищувати і продажну ціну, що була домовлена між покупцем і продавцем. До того ж, було встановлено й обмежувальні норми на ту допомогу, яку Банк міг надавати селянам при купівлі землі, що зазначалися в законі від 14 червня 1918 р. та у §36 Статуту Банку. Позики Державний Земельний банк видавав у формі 41/3 заставних листів на термін від 14 до 66,5 років [6, 275-276]. Такий відрізок часу був доволі достатнім для селянина, аби згодом розрахуватися з Банком за надану грошову допомогу. Отже, Банк не лише видавав позики на придбання під заставу землі, а й купував землі за свій рахунок, виробляв її розподіл та подальший продаж. Метою в цьому було: "створення міцних дрібних господарств та сприяння піднесенню виробничості сільського господарства" [7, 26 зв.].

Крім того, Рада Міністрів законом від 23 серпня 1918 р. ухвалила "асигнувати з коштів Державної Скарбниці в резервний капітал Державного Земельного Банку п'ятдесят мільонів карбованців", а також постановила:

4. Діючі на території України "Отделенія Всеросійського Государственного Дворянского Земельного и Крестьянского Поземельного Банковъ" скасувати з передачею завідування справами "Особаго Отдела Дворянского Земельного Банка" особливим Відділам Державного Земельного Банку, які при останньому утворюються.

5. Приналежні "Всеросійськимъ Государственному Дворянскому Земельному Банку съ Особымъ его Отделом и Крестьянскому Поземельному Банку" нерухомі та рухомі майна, що знаходяться на території України, рівно як усі права по позичках, виданих цими

Банками під маєтки, які знаходяться на території України, передати до Державного Земельного Банку.

6. Відповідальність Української Держави по зобов'язаннях, що лежать на "Всеросійських Государственнаму Дворянскому Земельному Банку съ Особымъ его Отделом и Крестьянскому Поземельному Банкахъ", буде визначена особливою умовою Української Держави з Великоросією.

До того часу, поки не буде такої умови, Державний Земельний Банк приймає на себе відповідальність: а) по боргах Земельним Банкам, котрі лежали на маєтках, що знаходяться на території України, і котрі були прийняті на себе Крестьянским Поземельним Банком на підставі ст. 160 – 174 його уставу і б) по умовах та зобов'язаннях, виданих по маєтках, які перейшли у власність Державного Земельного Банку на підставі пункту 4-го цього закону.

7. Належні Українській Державі долі запасних, власних та інших капіталів "Государственнаго Дворянскаго Земельнаго Банка, Особаго Отдѣла его и Крестьянскаго Поземельнаго Банка", як надійде згода по цьому питанню з Великоросією, залічити в запасний капітал Державного Земельного Банку.

8. Надати Державному Земельному Банкові:

а) вчинити, згідно представленню Міністра Фінансів, перший випуск свідоцтв Державного Земельного Банку на суму двісті мільонів карбованців, признавши прибуток їх в чотири з половиною відсотки річних, без увільнення цього прибутку від збору з прибутків від грошових капіталів;

б) у випадку потреби, в виді тимчасової міри і на строк, котрий визначить Міністр Фінансів, чинити видачу позичок та оплату тих маєтків, що купуються на кошти Банку, тимчасовими свідоцтвами по правилах, до цього докладених, і

в) видавати, у випадку потреби, в виплату за маєтки, що набуває Банк за свій кошт, особливі короткострокові зобов'язання на умовах, котрі визначить Міністр Фінансів.

9. Надати Міністрові Фінансів право розрешувати Державному Земельному Банкові видавати в рахунок виплати за маєтки, що Банк набуває за свій кошт, іменні зобов'язання, визнавши прибуток їх у шість відсотків річних, з увільненням цього прибутку від збору від грошових капіталів, а рівно визначати, яка частина покупної ціни може оплачуватися свідоцтвами Банку, яка іменними його зобов'язаннями і готовими грошми.

10. Ріжницю між сумами відсотків, що виплачує Державний Земельний Банк, по іменних його зобов'язаннях та платіжах, що належать йому по позичках, прийняти на кошти Державної Скарбниці, з внесенням необхідного на цей предмет кредиту в державний розпис доходів та видатків.

11. Ухвалити докладений до цього розпис платні служачи Державного Земельного Банку.

12. Надати Міністрові Фінансів, Управителеві Банку та Управителям Відділів, по належності, право

перевести служачих у призначених до скасування "Отделахъ Всеросійскихъ Государственнаго Дворянскаго Земельнаго и Крестьянскаго Поземельнаго Банковъ" на Україні... на службу в Державний Земельний Банк на відповідні посади, залишивши за ними всі набуті службою права та переваги та переваги і без задержання належних по закону одлічок з утримання при призначенні на посаду від Правительства.

Служачих, що не одержали призначення в Державний Земельний Банк, лишити за штатом на підставах, які мають бути встановлені Радою Міністрів по представленню Міністра Фінансів" [5].

Як бачимо, уряд не покинув напризволяще фахівців скасованих банків, а активно скористався їхнім досвідом роботи на фінансовій ниві. Щодо долі колишніх працівників вищевказаних російських банків, то додамо, що 26 серпня 1918 р. з'явився Закон "Про задоволення утриманням службовців, призначених до скасування відділів Державного Дворянскаго Земельного та Селянського Поземельного банків", згідно якого колишнім їхнім працівникам дозволялося "вчинити обрахунок по виплаті утримання служачим за час з 1-го червня цього року по день скасування цих Відділів, згідно з законом 23-го серпня 1918 року про затвердження Статуту Державного Земельного Банку, на підставі доданого до цього розпису" [5]. По такому розпису нам не важко не лише ознайомитися із заробітною платнею банківських службовців часів 1917 – 1918 рр., а й мається нагода дізнатися про склад та будову подібних банківських відділень часів кінця Російської імперії та початку становлення української державності [5]:

Розпис платні урядовцям призначених до скасування Відділів Державного Дворянського Земельного та Селянського Поземельного Банків

Назва посади.	В Київі	В інших Містах
	Карб.	Карб.
Управитель Відділом.....	10.800	9.500
Член Оцінник та Непремінний Член старшої платні.....	скарб. пом.	скарб. пом.
Непремінний Член молодшої платні.....	9.000	8.000
Старші Бухгальтер та Контрольор Центрального Управління Банків, Завідуючий Бухгальтерією і Контролем у Відділах.....	8.000	7.500
Старші Бухгальтер та Контрольор Центрального Управління, Помічники Завідуючих Бухгальтерією і контролем у Відділах.....	9.000	8.000
Діловод, Бухгальтер, а також Контрольор Центрального Управління.....	8.000	7.500
Діловод, Бухгальтер та Контрольор { старшої платні.....	7.200	6.600
Діловод, Бухгальтер та Контрольор { молодшої платні.....	6.600	5.400
Помічники Діловода { 1 ряду. та Бухгальтера..... 2 ряду.	6.600	5.400
Канцелярські урядовці.....	5.400	4.800
Служачі по вільному найму до.....	4.800	4.500
Кур'єри та інші низчі служачі до.....	4.200	3.900
	3.900	3.600
	3.600	3.300
	2.400	2.100

В. об. Голови Ради Міністрів, Сенатор
М.Василенко.
За Міністра Фінансів Г.Курило.

З самого початку свого заснування Державний Земельний банк отримав окрім резервного фонду у 50 млн. крб., ще й земельний фонд у 142 тис. десятин вартістю в 19 млн. 800 тис. крб. [8], шляхом перерахунку в його розпорядження маєтків, придбаних колишніми банками і переданими йому з їх ліквідацією. В перспективі передбачалося сконцентрувати в його розпорядженні до 10 млн. десятин землі. З метою якнайшвидшого переведення в життя закону від 14 червня 1918 р., частину земельного фонду Банку було одразу призначено для перепродажу селянам. З цього приводу гетьман згадував: "З одного боку, потрібно було показати народowi, що в уряді не лише на словах, але й на ділі є прагнення збільшити земельну площу, що належала дрібним власникам; з іншого боку, бажання всіляко перешкоджати збільшенню цін на землю при розпродажі її селянам примусило уряд видати закон, за яким усіляка крупна ділянка землі може бути продана повністю виключно лише у Державний Земельний Банк або селянам, але в останньому випадкові лише ділянкою не більш як 25 десятин" [1, 201]. Земельний банк мав скуповувати різні землі для подальшої передачі їх на довготерміновий викуп селянам.

Однак, разом з тим, від Міністерства фінансів правління Банку було надано особливу інструкцію не купувати тих маєтків, що в загальному обсязі (тобто повністю) не надаються до парцеляції. Згідно з розпорядженням міністра земельних справ, ті землі, що не підлягають парцелюванню, але являють собою велику державну і господарську вартість (як-то ліси тощо), не передавалися до фонду Державного Земельного банку. Замість них у Банк переводилися так звані оброчні статті. Якщо ж Банком малося купуватися нерухоме майно сільськогосподарського значення, що перебувало в оренді, то така оренда достроково припинялася. Для регуляції купівлі-продажу таких господарств було ухвалено окремий закон. Згідно з ним, як виняток, було сказано, що для земель "у сівооберт коїх входять посіви цукрового буряка, в випадку купівлі їх Державним Земельним Банком [орендні угоди – П.Г.-Н.] зберігають силу після продажу землі Банком протягом строку, що встановлюється в кожному окремому випадку, при відсутності угоди Банка з орендаром, місцевими земельно-ліквідаційними комісіями; комісії ці виявляють у кожному окремому випадкові також і розмір площі, відносно котрої зберігається протягом вказаного терміну сила орендної угоди" [9]. Такі справи мали вирішуватися на підставі Положення "Про тимчасові Земельно-ліквідаційні комісії", склад яких поповнювався ще й двома представниками Спільки орендарів, якщо така існувала в певній губернії.

Центральний осередок Державного Земельного банку розташовувався у Києві (правління містилося по вул. Володимирській, 10 [10]). На підставі §85 Статуту Банку і згідно з обранням Київського Обласного Союзу землевласників, 29 серпня 1918 р. міністр фінансів А. Ржепецький призначив членами Комітету догляду Державного Земельного банку (з 1 вересня того ж року) О. Зноска-Боровського, Ф. Мазаракі та П. Оголевця [11]. Банк мав 8 відділень у губерніях України, при кожному з яких існували й спеціальні Ради відділів Земельного банку, а 5 вересня 1918 р. остаточно вирішилося й питання про керівників філій Банку в провінції. Управителями відділень,

зокрема, стали (всі з 1 вересня 1918 р.): Волинського – П. Н. Яценко, Катеринославського – В. В. Горицький, Київського – В. М. Верховський, Одеського – П. І. Грицевич, Подільського – Л. Е. Сметанкін, Полтавського – П. О. Афремов, Харківського – М. М. Любімов, Чернігівського – М. П. Масловський [11].

Свої операції Державний Земельний банк офіційно відкрив 1 вересня 1918 р., про що було широко повідомлено у пресі [11]. Підсумовуючи наприкінці літа 1918 р. підсумки роботи уряду Ф. А. Лизогуба, тогочасний статист-дослідник мав повне моральне право у фінансовій сфері відзначити, що "установленням Державного Земельного Банку, Кабінет поклав на широкий шлях державний іпотечний кредит в інтересах підтримки і розвитку нового земельного укладу, встановленого земельним законом" [7, 26 зв.]. Однак оптимізм дописувача не виправдався. Державний Земельний банк не встиг виконати свою історичну роллю у наділені землею малоземельних селян та у створенні глибокого й міцного шару хліборобів-середняків в Україні. В середині грудня 1918 року Гетьманат було повалено. Разом із його ліквідацією до занепаду прийшла й аграрна реформа щодо створення селянина-власника та її акумулятор і фінансовий рушій – Державний Земельний банк.

1. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995.
2. Народня воля. – 1917. – 12 грудня.
3. Гнатюшак М. Державні гроші України 1917-1920 років. Глюстрований історично-іконографічний нарис. – Київленд: Український музей-архів, 1974.
4. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Т. 3. – Відень: Український соціологічний інститут, 1921.
5. Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.
6. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. – Т. 2. – Ужгород: Накладом Осипа Цюпки, 1930.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 71.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 14.
10. Державний вістник. – 1918. – 5 жовтня.
11. Державний вістник. – 1918. – 13 жовтня.

Н.А.Ковальова

"ГОСТРІ КУТИ" АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, АБО ЧІЙ ІНТЕРЕСИ ВІДОБРАЖАЛА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Кожен новий уряд, який у роки революції та громадянської війни приходив до влади, намагався вирішити земельну справу по-своєму, відкидаючи досвід попередників та практику реформування аграрної галузі у інших країнах. Революційні події, політична нестабільність, деградація державної влади більш відчутно проявилися у сільській місцевості, зробивши становище в українському селі навесні 1918 р. "майже трагічним" [1, 238]. Політика соціалізації землі, пропагована Центральною Радою, загострила відносини між різними верствами селянства, зруйнувала традиційні способи набуття землі, а відсутність власності на землю та на вирощений